

קליטת ניצולי השואה במדינת ישראל – היבטים חדשים

חנה יבלונקה

לפני כשנתיים ראה אור בישראל המחקר הראשון העוסק בפן ההיסטורי של קליטת ניצולי השואה במדינת ישראל.¹

כמה מסקנות חשובות למחקר, ואלה הן: ניצולי השואה לא נקלטו בידי ארגון או גוף ממסדי כלשהו, אלא חדרו בעצמם לכל פרצה אפשרית בחברה הישראלית. אפשר להגדיר את קליטתם קליטה יחידנית. אם בכוחות עצמם ואם בתמיכת ארגונים מיוחדים שהם עצמם הקימו נספגו הניצולים ברקמת החיים בישראל. קשה מאוד לאתר את האימפקט הציבורי-הקולקטיבי שלהם בעשור הראשון של המדינה, גם בארגונים של עולי שארית הפלטה² מן הבחינה הפוליטית, המשקית והתרבותית, וגם בהטבעת ערכיהם, פרי נסיון חייהם בעת מלחמת העולם השנייה, בדפוסייה של החברה הישראלית.³

ככל מחקר בראשית דרכו גם המחקר הזה מתאפיין בראייה כוללת ובניתוח ברמה מקרו היסטורית. בשנתיים שחלפו מיום שהסתיים מחקר זה נעשו כמה וכמה מחקרים פרטניים יותר על נושאים כגון קליטתם של יוצאי העיר חלם בארץ, על קליטתם של ראשוני הניצולים בבאר-שבע, ועל תולדותיו של המושב ניר גלים שהוקם על חורבות הכפר הערבי הנטוש ערב סוכריר.⁴

בחינה ממצה יותר של מסקנות המחקר תיתכן לאור האמור בספר תולדותיו של ארגון חיילים ופרטיונים נכי המלחמה בנאצים [להלן: ארגון נכי המלחמה בנאצים].⁵ שוב ושוב מגלים החוקר והקורא את החיוניות העצומה שהיתה לעולים הניצולים ואת

1. חנה יבלונקה, אחים זרים, ירושלים 1994.
2. שני מושגים ישמשו אותנו לציון הציבור הנידון במאמר זה – 'ניצולים' ו'שארית הפלטה'. המושגים יוגדרו בהמשך המאמר.
3. חנה יבלונקה, אחים זרים, עמ' 262–266.
4. ג' מימון, 'ארגון יוצאי העירה חלם בישראל', עבודת סמינר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע 1995; אסתר מורג, 'קליטתם של ניצולי השואה בבאר-שבע 1949–1955', עבודת סמינר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1996; א' מלמד, 'ניצולים מקימים את ניר גלים', עבודת סמינר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1996.
5. חנה יבלונקה, תולדות ארגון חיילים ופרטיונים נכי המלחמה בנאצים 1945–1995, 'יד ושם' וארגון נכי המלחמה בנאצים (בדפוס). ארגון זה הוא הגדול בארגוני הניצולים. מאז הקמתו בישראל ב-1948 היו בו כ-16,000 חברים, שמהם חיים כיום כ-8,000.

מידת הזימות שניחנו בה. מידות אלה אפשרו להם להיקלט בחברה במהירות מעוררת השתאות, ולא במובן הפסיבי והמתמשך של המושג 'קליטה', שעל-פיו רוב הציפיות מתמקדות בחברה הקולטת דווקא, אלא במובן הפעיל שבו יש לעולים תפקיד מרכזי בתהליכי היטמעותם בחברה החדשה.

המחקרים החדשים מאפשרים לנו בחינה מחודשת של כמה ממרכיביה של היקלטות הניצולים בחברה הישראלית ומחייבים אותנו לרגישות רבה יותר לפרטים, לגוונים ולהבחנות פנימיות.

מאמר זה מבקש לשוב ולהאיר שלושה ממאפייני האינטראקציה שבין הניצולים למדינת ישראל ולחברה הישראלית: הקליטה היחידנית, החותם הציבורי המינורי שהטביעו, כביכול, על החברה הישראלית בשנותיה הראשונות, ותפיסת מרכיבי המושג 'שואה וגבורה', ששימש לתיאור תולדות היהודים במלחמת העולם השנייה באירופה הכבושה, מן הבחינה ההיסטורית והערכית כאחת.

הקליטה היחידנית

כמה משמעויות לקליטה שכונתה 'יחידנית'. בבואו ארצה לא נסמך העולה על רשות קולטת כלשהי, שבעצם לא היתה קיימת, אלא חיפש בעצמו דרכים ואפשרויות להשתלב בחברה החדשה. יתר-על-כן, ההיטמעות בחברה לא נעשתה בקבוצה אלא ברמת הפרט. תהליך זה בא לידי ביטוי בעיקר במידת ההתנדבות לצבא, ביחוד במסגרת גח"ל ובתהליך הקמת גח"ל בכלל. ביטוי אחר של תהליך הקליטה היה פרשת ההתיישבות בערים נטושות ועוד יותר בכפרים נטושים, פרשה שלווה בפלישתם של העולים לבתים הנטושים ובהתארגנותם כמו ידיהם לאגודות קואופרטיביות שעיקרן שיווק חקלאי משותף, קבלת פרויקטים של עבודות למיניהן והקמת מוסדות תרבות ציבוריים.⁶

נראה שאחת מתוצאות הלוואי של אופן הקליטה הזה הוא מספרם הרב של הארגונים שהקימו ניצולי השואה. ארגון חיילים ופרטיזנים נכי המלחמה בנאצים כבר הוזכר למעלה. להלן רשימה חלקית של עוד ארגונים: ארגון הפרטיזנים ולוחמי הגטאות, ארגון לוחמים אנטי-נאצים (מק"י) אסירי הנאצים לשעבר ויוצאי מחנות, ארגון נכים נפגעי הנאצים, ארגון עולמי של אסירים ונפגעי הנאצים ועוזריהם, ארגון יוצאי ברגן בלזן, ארגון רופאים שרידי השואה, חוג ירושלים למורשת חורבן העם, ארגון יוצאי מחנות השמדה יוצאי יוון. חשוב לציין שאין מדובר בלנדסמנשפטנים, כלומר ארגונים של יוצאי עיר או ארץ מסוימת, אלא בהתארגנויות על רקע הטראומה המשותפת של השואה. אלה נוספו על הארגונים שעל-פי ארצות המוצא, שאף להם היה חלק רב בתהליך היקלטותם של הניצולים.

מה מקורה של ההתארגנות הזאת, שייחדה את העולים הניצולים מן העולים האחרים בישראל? נראה שתופעה זו נבעה בעיקר מאופן קליטתם של הניצולים

6. להרחבה ופירוט ראה חנה יבלונקה, אחים זרים, עמ' 18-43, 95-98.

בישראל. כאמור, הניצולים לא נקלטו בידי החברה הישראלית אלא חדרו לתוכה ואימצו את הישראליות על כל מרכיביה. הדגש היה ביוזמה האישית, ואתד מפניה של יוזמה זו היו הלגדסמנשפטים ודרכי פעולתם. דוגמה להם יכול לשמש ארגון יוצאי העיר חלם. כל קבוצת עולים מן העיר הזאת נקלטה בידי הקבוצה שהקדימה אותה, כאותה פירמידה הפוכה ההולכת ומתרחבת כלפי מעלה. מיטיב לתאר זאת גיל מימרן במחקרו על ארגון יוצאי חלם בארץ: 'משפחות מיוצאי חלם מיד עם התבססותן הפכו למשפחות קולטות אף הן'.⁷ קודם לכן התארחו המשפחות הללו עצמן בבתיהם של יוצאי חלם שהגיעו ארצה לפניהם. על-פי מחקרו של מימרן ראשיתה של הפעילות הזאת באמצע שנות ה-40, עם בואו של יהודי אחד בן העיר חלם, רולניק שמו, שבראשית המלחמה ברח עם קבוצת יהודים לתחומי ברית-המועצות, ומשם המשיך בדרכו ארצה. וכך מספר מימרן:

רולניק, שהיה עירי והממון היה בכיסו, החל לפעול באופן וולונטרי למען חבריו יוצאי העיריה. אליו הצטרפו עד מהרה עולים אחרים שהגיעו לפני קום המדינה, כמשפחת שרגל. לא היתה זו התארגנות שהיתה מתוכננת, אלא התארגנות ספונטנית על בסיס התנדבותי, כשלא פעם הפעילים משלמים מכיסם למען חבריהם.⁸

תמונה דומה עולה ממחקרה של אסתר מורג על ניצולי שואה מהונגריה, שהיו מראשוני המתיישבים כבאר-שבע אחרי כיבושה בידי חיילי צה"ל באוקטובר 1948. מורג מתארת את בואם של שני עולים, ניצולי שואה מהונגריה, לבאר-שבע בראשית 1950:

הם ירדו מהטרמפ וגילו כרזה בהונגרית 'ברוכים הבאים לבאר-שבע'. נכנסו ומצאו משפחה מהונגריה שהגיעה מספר שבועות לפניהם. אבי המשפחה היה אינסטלטור. במקום נמצאה קבוצה דוברת הונגרית. בהם היה גהגו של דוד טוביהו [ראש העיר הראשון של באר-שבע] שאמר: 'אם אתם רוצים לעבוד, מחר ניקח אתכם לבוס שלי'. שני עולים אלה קלטו בתורם את יהודי הונגריה שבאו לבאר-שבע אחריהם ובכלל זה את עולי 1956.⁹

פן אחר היה היווצרותן של קבוצות עולים ניצולים שהתקבצו יחד לשם קליטה על-פי מכנה משותף כלשהו. היו בהם רופאים, נכי מלחמת העולם, ניצולים יוצאי יוון, פרטיונים וכדומה. העיקרון החשוב כאן היה הקמת קבוצות תמיכה להקלת תהליך הקליטה בארץ. מעמדן נקבע על-פי מספר חבריהן וכך אף תקציבן, ואגב פעילותן מילאו תפקיד גם בבניית החברה הישראלית. ראוי לציין שתכלית התארגנותן של הקבוצות האלה לא היתה חומרית בלבד. רבים מן הארגונים, ובכלל

7. ג' מימרן (לעיל, הערה 4), עמ' 14.

8. שם.

9. אסתר מורג, לעיל, הערה 4.

זה גם הלנדסמנשפטסים, עסקו במסירות למן הרגע הראשון לקיומם בארגון פעולות חברה ובפעולות הנצחה לנספי השואה מקבוצתם ובכלל.

התארגנויות אחדות קשורות באותה ראייה ציבורית ישראלית, שהבחנה הבחנה ערכית בין קבוצות שונות של ניצולים. בייחוד אמורים הדברים בהבחנה בין מי שהיו לוחמים ובין ניצולים אחרים משארית הפלטה. חשוב לציין שרבים מן העולים הפנימו את ההבחנה הזאת אף הם. הם הבינו שעליהם להתקבץ יחד כדי לנהל את מאבקם הציבורי, שרבים ראו בו מאבק על עיצובו של הזיכרון ההיסטורי ועל מקומם בו. מקצת הארגונים נוצרו למטרות הנצחה וחינוך בלבד, כגון ארגון הפרטיזנים ולוחמי הגטאות וארגון הלוחמים האנטי־נאצים.¹⁰ לא מקרה הוא שרוב הארגונים שקיבלו עליהם משימות כגון אלה איגדו בתוכם לוחמים למיניהם. בשנות ה־50 היו אלה החיילים, הפרטיזנים ולוחמי הגטאות שנתפסו כקבוצה החשובה בקרב הניצולים, גם בעיני עצמם וגם בעיני הישראלים הוותיקים מהם. למקצת הלוחמים גם נוצרה נגישות לשכבת העילית הישראלית.

הסבר אחר תולה את ההתארגנויות האלה בתהליך הקרוי 'השתיקה הגדולה', שעיקרו היעדר היכולת וחוסר הרצון של ניצולים רבים לספר את סיפורם האישי בפומבי, ופעמים רבות אף באוזני בני המשפחה.¹¹ משום כך ביקשו הניצולים להתכנס יחד ולשחזר בקבוצה את שעבר עליהם. מייטיב לתאר זאת ניצול השואה מרק דבורוצקי, רופא מווילנה: 'בפגישות עם חברים לצרה מוצאים הניצולים פורקן מה להרגשותיהם ולחוויותיהם אשר כרגיל בכל ימות השנה אין להם בפני מי להשיח'.¹² מאפיין בולט מאוד של המהגרים הניצולים, המעיד על הדחקת העבר, היה אימוץ הישראליות על מרכיבי החיצוניים ומחיקת סימנים המעידים על העבר.¹³ נראה שהמאפיין הזה בלס ברמה הציבורית הרחבה והגלויה, אבל בד־בבד חשו העולים בצורך לפרוק את מטעני הרגשות שהיו כרוכים בטרומת השואה. היה בזה יסוד של תרפיה קבוצתית.

מעניין לציין שבארצות הגירה אחרות, כגון ארצות־הברית, אין מוצאים ריבוי כזה של ארגונים, וודאי שלא במגוון שכזה.¹⁴ נראה שהסיבה העיקרית לכך היא שמדינת

10. ראיון עם סטפן גראייק, תל־אביב, אפריל 1996, ארכיון ארגון חיילים ופרטיזנים נכי המלחמה בנאצים [להלן: א"א], רח' הארבעה 8, תל־אביב, תיק חיילים משוחררים.
11. רבות נכתב על סיבותיה של השתיקה הזאת. ראה חנה יבלונקה, אחים זרים, עמ' 59–61. כמו כן ראה: נילי קרן, 'השפעות מעצבי דעת הקהל מחד גיסא ומחקר השואה מאידך גיסא על התפתחות הדיון החינוכי ותכניות הלימודים בנושא השואה בבתי הספר העל יסודיים ובחינוך הבלתי פורמאלי בישראל בין השנים 1948–1981', עבודה לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1985, עמ' 13–15.
12. מ' דבורוצקי, 'שארית הפליטה בישראל', גשר, א (1956), עמ' 102–104.
13. למשל דרישתם של עולים רבים להסיר את המספר מעל הזרוע, דרישה שהולידה שירות מיוחד בקופת החולים. ראה: מכתב לוועדות העליה במועצות הפועלים, מברכמן, מחלקת העלייה, השירות הרפואי, 22.7.1946, אה"ע IV 235, 2595. כמו כן ראה: ב' וירצברג, מגיא ההריגה לשער הגיא, רמת־גן 1967.

ישראל היתה יעד ההגירה העיקרי של מרבית הניצולים על קבוצותיהם השונות. עד שנות ה־60 באו ארצה קרוב לחצי מיליון עולים ניצולים.¹⁵ ייתכן שיש לכך עוד הסבר, והוא שהניצולים שהגרו לארצות אחרות חזרו והיו למיעוט אתני, מצב שמחזק בדרך־כלל את תחושת הלכידות הקבוצתית. אבל זה נושא למחקר נפרד, מעניין בפני עצמו.

ולבסוף, מקצת הארגונים נוצרו על בסיס של השתייכות פוליטית. קבוצות אחדות היו בעלות זיקה לקומוניזם והושפעו מן המדיניות הסובייטית, ואילו אחרות השתייכו לארגונים מערביים. ההבחנות האלה הולכות ונעלמות כמובן מן העולם אחרי קריסת הקומוניזם.

האם ניסו לאחד את הארגונים האלה? מעולם לא נעשה ניסיון לאחד את כולם, אך היו נסיונות של איחוד, בעיקר של ארגונים ישראליים, כגון הניסיון שלא עלה יפה לאחד את ארגון נכי המלחמה בנאצים עם ארגון נכי מלחמת השחרור. הסיבה העיקרית לכישלון היא שמטרותיו של ארגון נכי מלחמת השחרור הוגדרו מלכתחילה כמטרות חומריות הקשורות בתנאי חייו של הנכה, ואילו ארגון נכי המלחמה בנאצים עסק גם בענייני הנצחה, זיכרון והכרה היסטורית.¹⁶

בשלהי שנות ה־50 נוצרה מסגרת גג לשיתוף פעולה של רבים מארגוני הניצולים. מסגרת זו – 'ועד הארגונים הארצי' – נוצרה בספטמבר 1957 בעת ביקורו בארץ של רוג'ר כץ, יושב־ראש ארגון הלוחמים היהודים והמוזכיר הלאומי של הארגונים הפטריוטיים בבלגיה. בעת ביקורו התקיים כינוס בין־לאומי של פרטיזנים שבמסגרתו הוענקו אותות לנציגיהם של כמה ארגונים. ביקורו של כץ זימן יחד את נציגי הארגונים, והללו החליטו שיש לעשות להמשך הפעילות המשותפת.

שיתוף הפעולה עלה יפה והגיע לשיאו בכמה מאבקים ציבוריים כגון המאבק למען ניסוחו של חוק בעניין קביעת יום זיכרון רשמי של המדינה לשואה ולגבורה; המאבק למען הענקת אות לוחם; ובעיקר גדול המאבקים הציבוריים שהתקיימו בישראל, נגד החלת חוק ההתיישנות על פשעי הנאצים, שעמד להיכנס לתוקפו בגרמניה במאי 1965. במאבקים הללו התברר שאיחוד הארגונים במסגרת ועד הארגונים כולל בתוכו, מלבד ארגוני לוחמים, גם ארגונים של ניצולים כגון ארגון יוצאי ברגן בלזן, ארגון ניצולי השואה מיוון, וחוג ירושלים למורשת חורבן העם.¹⁷

המאבקים הללו הוכתרו בהצלחה. ב־1959 נחקק חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה. לאחר מכן נקבע שלוחמי מלחמת העולם השנייה זכאים לקבל את אות הלוחם מטעם מדינת ישראל. וממשלת גרמניה הודיעה על דחיית ההתיישנות בנושא פשעי

14. על ניצולי השואה כארצות־הברית ראה: W. B. Helmreich, *Against All Odds*, New York 1992

15. העלייה לישראל 1948–1972, חלק א, נתונים שנתיים, סדרת פרסומים מיוחדים מס' 416, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים תשל"ג, עמ' 4–5, 14.

16. חנה יבלונקה (לעיל, הערה 5), עמ' 117–136.

17. א"א, תיק מטה הפעולה במאבק נגד חוק ההתיישנות; כמו כן ראה חנה יבלונקה (לעיל, הערה 5), עמ' 92.

הנאצים.¹⁸ אמנם לא כל המאבקים הציבוריים הצליחו, אבל ההצלחות הנזכרות כאן ועצם קיומם של המאבקים הציבוריים מפריכים את ההנחה הקודמת בדבר חותמת הציבורי המינורי של הניצולים בישראל בשנות ה־50 וה־60.

החותם הציבורי

בשנים האחרונות השתרשה בקרב אנשי המחקר בארץ ההגדרה הרחבה של המושג 'שארית הפלטה'. הגדרה זו קובעת ששארית הפלטה היא כלל יהודי אירופה היבשתית שסבלו ממוראות הנאצים, גם במישורין (גטו, מחנות, הסתתרות) וגם בעקיפין (אובדן כל המשפחה, בריחה וגירוש מארצות הכיבוש הנאצי).¹⁹ הציבור הזה מורכב ממגוון אנושי רחב ביותר שעברו עליו נסיונות מנסיונות שונים, וממילא לא היה בידי להנחיל מסר ערכי מוסרי אחיד.

בבחינה חוזרת של האימפקט הציבורי של הניצולים יש צורך להבחין בין קבוצות הניצולים השונות. נראה שמקצת קבוצות הניצולים הטביעו חותם ציבורי לא מבוטל אף בשלב מוקדם, כלומר כבר בשנות ה־50.

שנות ה־50 הציטינו בריבוי של חקיקה בנושאים הקשורים בשואה: 1950 – החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם; 1952 – הסכם השילומים; 1953 – חוק הזיכרון לשואה ולגבורה ירושם; 1954 – חוק נכי המלחמה בנאצים; 1959 – חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה.

חוקרי התקופה הניחו שרוב החוקים מקורם ביוזמה של המדינה ובמונפול שזו נטלה לעצמה על הקשרים שונים של השואה: זכרון השואה (חוק יום הזיכרון), עיצוב הזיכרון הזה והנצחתו (חוק ירושם), וירושת רכושם של הנספים.²⁰ ואולם על-פי התייעוד מילאו הניצולים תפקיד מכריע בתהליכים לקראת מרבית החקיקות הללו. אחת הדוגמאות לכך היא חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה.²¹

שני חוקים נגעו ישירות לחייהם של הניצולים כאן בארץ – החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, וחוק נכי המלחמה בנאצים. שניהם היו חוקים רטרואקטיביים

18. א"א (לעיל, הערה 17). בעניין אות הלוחם ראה א"צ 444/1967/93. בעניין חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה ראה פרוטוקול ועד הארגונים להבטחת ייעודו של יום הזיכרון לשואה ולגבורה, 18.2.1959, ארכיון אישי, אברהם אינגבר, מראשי ארגון היילים ופרטיזנים נכי המלחמה בנאצים.

19. חנה יבלונקה, אחים זרים, עמ' 1.

20. ראה למשל: י. ויץ, 'בהקשר פוליטי: הממד הפוליטי של זכרון השואה בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 6 (1991), עמ' 271–287.

21. התכתבויות ועד הארגונים להבטחת ייעודו של יום הזיכרון לשואה ולגבורה, פרוטוקול כינוס ועד הארגונים בתל-אביב, 18.2.1959, ארכיון אישי אברהם אינגבר, וארכיון אישי יהודה קנובלר, ממקימי חוג ירושלים למורשת חורבן העם. תודתי להם. כמו כן פרוטוקולים של דיוני ועדת הכנסת בתאריכים 21.10.1958, 24.2.1959, 23.3.1959, 31.3.1959, א"מ 122-כ.

שחלו על אירועים בעבר, ושניהם היו אקסטריטוריאליים, כלומר חלו על אירועים שהתרחשו מחוץ לגבולותיה של מדינת ישראל. אבל החשוב מכול לענייננו הוא ששני החוקים מקורם בלחצים שהפעילו הניצולים, שארית הפלטה, כאן בארץ.²² דוגמה מובהקת להקיקה שמקורה בלחץ של הניצולים היא חוק נכי המלחמה בנאצים, שהיה כולו פרי יוזמתו של ארגון נכי המלחמה בנאצים. המאבק לשם חקיקת החוק הזה נבע ממניעים חומריים והיסטוריים כאחד, ולא אחת מתקשים החוקרים להכריע אילו מניעים היו חשובים יותר. ב-13.5.53, בדיון שנערך בוועדת העבודה של הכנסת, שהוטל עליה לטפל בהכנת החוק, אמרה חברת הכנסת לשעבר יהודית שמחוני:

הגיעה אלינו משלחת בת 5 חברים. הם אמרו שאם כי המשלחת כשלצמח היא מיפו ותל אביב בעיקר, הם נציגות אשר נבחרה בכינוס לייצג את כל הנכים ... השאלה המכבידה עליהם ביותר היא שאלת ההכרה הציבורית והם מאד רגישים אליה [הרגשה שלי, ח"י]. מתבלטת הנימה הירדועה של אנשים אשר לחמו וכו' [כך במקור: ח"י] ומתייחסים אליהם כאילו הם נכים מלידה. וזוהי ההרגשה של אי הכרה בתפקיד שהם מילאו במובן המעשי. המספרים שהם מסרו לנו, אם כי אינם מדויקים, יש בהם משהו משום עידוד. הם דיברו על 500 חברים בתוך הארגון שלהם. בין אלה מנו 150 בלתי מסודרים אשר נמצאים עדיין בטיפול מלא של מוסד מסוים כיתר העולים. 50 יצאו מהמחנות ועדיין אינם מסודרים. ישנם גם כאלה, הם לא מסרו מספר מדויק, אשר קיבלו סידור אולם לא הצליחו בו. החברים התאוננו על הקשיים הנגרמים להם כשהם באים לקבל טיפול במומיהם וסיפרו שמקבלים אותם לקופת חולים רק בהגבלה על מומיהם, מה שמהווה אצלם קושי חמור, כי דווקא המום זקוק לטיפול. הם דורשים גם זכות קדימה בעבודה, באוטובוס וכד' ... אחד מהם אמר שלא קיום האגודה הוא בשבילו העיקר, כי אם ההכרה בעצם הסטטוס שלהם כנכי מלחמה עם כל הכרוך בזה. השני אמר כי הם מסכימים שיצרפו אותם לנכי מלחמת החרור ... על פגסיה כמעט ולא עמדו כלל, אלא דיברו בעיקר על עניין ההכרה הציבורית [הרגשה שלי, ח"י]. היה הרושם שהלחץ הכלכלי היומיומי אינו מהווה את הבעיה המרכזית. אנו היינו אלה שהשתדלנו לשמוע מהם את הדרישות המעשיות שלהם, הם כמעט ולא הזכירו אותן ...²³

22. על החוק לעשיית דין בנאצים ובעוריהם ועל מקומם של הניצולים בחקיקתו וביישומו ראה: תנה יבלונקה, 'החוק לעשיית דין בנאצים ובעוריהם, חקיקה, יישום והשקפת עולם', קתדרה, 82 (תשנ"ז), עמ' 135-154. כדאי לציין שבמידה רבה הניצולים הם שעיצבו כמה ממושגי 'שיתוף הפעולה' כפי שנקבעו על-ידי המחוקק בהוק זה, ולאחר מכן על-ידי השופטים שישבו בדינם של הנאשמים.

23. דיוני ועדת העבודה של הכנסת, מושב ב, 13.5.1953, דברי יהודית שמחוני, א"מ כ-66.

עניינם של נכי המלחמה טופל בכמה משרדי ממשלה, שבכל אחד מהם יש אמירה ציבורית וערכית. ראשית הטיפול היתה במשרד הסעד, מתוך ההכרה שמדובר בקבוצת עולים חלשה הזקוקה לתמיכה חומרית. כיום מטפל בהם אגף השיקום של משרד האוצר, שהוא אגף שולי במכלול פעולותיו של המשרד. זווית הראייה של הממסד היתה ועודנה תומרית ביסודה.

מעניין לציין שהחוק משנת 1954 קובע שמשרד הביטחון הוא המופקד על ענייניהם של נכי מלחמת העולם, כפי שהופקד גם על ענייניהם של נכי מלחמת השחרור ומלחמות ישראל וגם של נכי הבריגדה. ובלשון החוק: 'שר הביטחון ממונה על ביצוע החוק [חוק נכי המלחמה בנאצים] והוא רשאי להתקין תקנות בכל עניין הנוגע לביצועו ובכלל זה תקנות שיקום, הקניית מקצוע וכו'... (סעיף 27).²⁴ אבל במציאות לא כך היה, ואין ספק שמשרד הביטחון קיבל הוראה מגבוה שלא לטפל בנכי מלחמת העולם. כבר בימים הראשונים שלאחר פרסום החוק פנה הארגון אל משרד הביטחון וביקש שיתחיל לטפל בענייניו. אבל על כל פניותיו נכתבה הוראה בכתב-ידו של לבון, שר הביטחון דאז, שלא לענות ולא לטפל בהן.²⁵ למותר לציין שהכללתם של נכי המלחמה במשרד הביטחון היתה שאיפתם המוצהרת וחלק חשוב ממאבקם לזכות במעמד ציבורי והיסטורי שווה לזה של לוחמי תש"ח.

מאחר שהחלטתה שלא להפקיד את טיפולם בידי משרד הביטחון נפלה בממשלה יום לאחר אישור החוק בכנסת, נראה שדרישותיהם ההיסטוריות של נכי מלחמת העולם השנייה היו לצנינים בעיניהם של רבים מבעלי ההחלטות.

נראה שבעניין זה לא ירדתי במחקרי הקודם לעומקן של ההבחנות בין קבוצות הניצולים השונות בשנות ה-50, ואולי העובדה המעניינת ביותר היא מידת ההפגמה של ההבחנות הללו בקרב ציבור הניצולים עצמו.

שוב ושוב חוזר הצורך הנואש של ארגון נכי המלחמה, כמטפורה לכל יתר ציבורי הניצולים, לקבל הכרה ציבורית כלוחמים למען העם היהודי וגם אולי בניגוד להיגיון ההיסטורי למען המדינה היהודית.

שואה וגבורה

שנים רבות התמקד הדיון במקומה של השואה במדינת ישראל ובתודעת תושביה בביטויים שלא נידונו די הצורך בכל היבטיהם. אחד מאלה הוא הצירוף השחוק 'שואה וגבורה'. מסקירה שטחית של החלופות לצירוף זה עולה השאלה מדוע לא נקלט,

24. ספר החוקים של מדינת ישראל, חוק מס' 147, 4.3.1954, ירושלים 1954.

25. אל שר הביטחון מאת זאב שרף, 12.4.1954, מצטט משיבת הממשלה 11.4.1954 את החלטת מס' 350 המסתמכת על סעיף 12א (א) לחוק המעבר תש"ט 1949, א"צ 222/849/73. באותו התיק גם התכתבות עם לבון. במכתב מיום 8.4.1954 מבקש יצחק זנדמן, 'ושב-ראש ארגון נכי המלחמה, להיפגש בדחיפות עם לבון. על המכתב נכתב בכתב-יד: 'לא לענות בהתאם להוראת השר'.

למשל, הצירוף 'שואה ולחימה'? שהרי פירוש אופרטיבי של המושג 'שואה וגבורה' התכוון להעמיד זו מול זו את תפיסת ההליכה הפסיבית למוות 'כצאן לטבח' אל מול הבחירה במוות עם גשק ביד.²⁶ מאחר שנבחר ונקלט דווקא הצירוף 'שואה וגבורה' אפשר להסיק היום, עם התרחבות המחקר בנושא זה, כמה מסקנות על הלכי הרוח והתפיסות שרווחו בציבור בשאלות האלה.

מלבד ההנגדה הידועה שבין שואה לגבורה בפער פער גם בין המושג 'גבורה' למושג 'לחימה'. כמה וכמה ביטויים היו לפער הזה. הראשון שבהם הוא ההבחנה בין הלוחמים הארץ-ישראליים ללוחמים האחרים, ובייחוד בין לוחמי מלחמת השחרור ומגויסי הצבא הבריטי ובין הלוחמים האחרים. בין השאר באה הבחנה זו לידי ביטוי ביחס לנכים. בהקשר הזה יש לציין שהישוב היהודי בארץ לא הכיר כלל את בעייתם של נכי מלחמה עד אחרי מלחמת העולם השנייה. דוגמה לכך משמשת פגישתו של בן-גוריון עם נציגי נכי מלחמת העולם השנייה במאי 1950:

אה"צ נכה [נכי] מלחמת העולם השנייה: פנתורי ונדמן. הראשון בצבא הרוסי, השני בצבא הפולני. יש 500 נכים מאורגנים מצבאות אירופה במלחמת העולם השנייה, מהם כ-60-70 פרטיזנים שלא היו בצבא. מתיחסים אליהם כבעלי מום. זה פוגע בהם והם מתביישים (?). רוצים שיתיחסו אליהם כאל נכי מלחמת השחרור ... אמרתי להם שאיני מקבל התביעה שיכללו בחוק נכי מלחמת השחרור. מבחינה מוסרית דינם ככל דיני נכים, אבל אין למדינת ישראל אחריות מיוחדת כלפיהם.²⁷

ביטוי אחר הוא ההבחנה בין לוחמי הגטאות ובין כל הלוחמים האחרים במלחמת העולם השנייה. הבחנה זו התבססה על התפיסה שלוחמי הגטאות גיהלו גם לחימה יהודית, ולא רק לחימה של יהודים. היטיב להגדיר זאת בן-גוריון באחת מפגישותיו המעטות עם נציגי הארגון. לדבריו, מאז ימי בר-כוכבא ועד מלחמת השחרור לא היתה לחימה יהודית.²⁸ בנסיבות הזמן ההוא של ראשית המדינה היתה זו אמירה בעלת משקל מוסרי, שכן המושג 'לחימה יהודית' מקפל בחובו משמעות של סולידריות ומחויבות וגם גאווה לאומית ושימור הכבוד הלאומי.

הקבוצה הגדולה ביותר בקרב ציבור הניצולים היתה קבוצת הלוחמים. ואין מדובר בלוחמי הגטאות דווקא, שזכו כאן להילה מיוחדת, אלא בלוחמים יהודים בצבאות השונים של מדינות אירופה ובפרטיזנים יהודים שלחמו בגרמנים מתוך היערות והבונקררים. רובם לחמו במסגרות כלליות, לא יהודיות, בעלות זיקה לאומית.

26. המושג 'עמידה יהודית' הכולל גם היבטים של גבורה נפשית ורוחנית, כפי שהוא מקובל יותר היום, הוא פרי של תקופה מאוחרת יותר.

27. יומן בן-גוריון, 9.5.1950, אב"ג, יומנים.

28. ראיון עם אברהם כהן, יושב-ראש ארגון נכי המלחמה בנאצים, אוגוסט 1995; ראיון עם ד"ר אליהו יונס, לשעבר איש 'קול ישראל' ביידיש, אף הוא מראשי הארגון, בביתו בירושלים 30.10.1996.

הדוגמאות הבולטות הן צבאות מזרח אירופה, ובייחוד פולין וברית-המועצות. כמו כן מדובר בפרטיוזנים, שרובם ככולם רוכזו אף הם במסגרות לאומיות לא יהודיות. והיו גם מי שלהמו תחילה כחיילים ולאחר מכן כפרטיוזנים.²⁹ השאלה העיקרית בעניין הלוחמים הללו היא האם לחמו כיהודים, למען מטרה יהודית, או שמא לחמו מתוך הזדהות עם הדגל הלאומי שתחתיו שירתו, ושחרור היהודים מן המחנות לא היה אלא אחת מתוצאות הלוואי של שירותם הצבאי. התשובה לכך אינה פשוטה ואף לא אחידה ביחס לכל הצבאות, לכל הלוחמים ולכל תקופת המלחמה.

כדי לנסות לענות על השאלות האלה יש לציין עובדות אחדות: שלא כמו במלחמת העולם הראשונה, שבה לא היה לעם היהודי אויב מוגדר בקרב הצדדים הלוחמים, במלחמת העולם השנייה גרמניה היתה אויבם המוגדר של היהודים. יתר-על-כן, ההיבט האידיאולוגי מנע את השתתפותם של יהודים בתור חיילים בצבאות הציר. והחשוב מכול, רק כשנתיים אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה נפלה כנראה ההחלטה בדבר הפתרון הסופי של בעיית היהודים, ועוד זמן חלף עד שנודע הדבר ליהודים. משטר הרדיפות והגטו, שהיו הצעדים האנטי-יהודיים שנקטו תחילה, עם כל הקושי שבהם, לא היו זרים לניסיון ההיסטורי של היהודים, בוודאי לא בארצות מזרח אירופה. אפשר להניח אפוא בזהירות שהלחימה של יהודים בצבאות הזרים במחצית הראשונה של מלחמת העולם השנייה היתה דומה בעיקרה לזו של החיילים האחרים הלא-יהודים.³⁰

אשר ללחימה בקרב הפרטיוזנים, התארגנותם של הללו בשלבים הראשונים של המלחמה היתה אטית. יתר-על-כן, רוב ארגוני הפרטיוזנים והמחתרות לא הפצו בקבלת יהודים אל בין שורותיהם. דוגמה בולטת להסתייגות זו מן היהודים היא הארמייה קריובה, המחתרת הפולנית הלאומנית.³¹

באותה מידה של זהירות אפשר להניח שבמחצית השנייה של מלחמת העולם ובתקופה שלאחר השחרור צפה ועלתה התודעה היהודית והפכה לאטה את התמונה ההיסטורית מלחימה של יהודים ללחימה יהודית. תהליך זה קיבל תאוצה רבה לקראת סיום המלחמה, כשנפגשו הלוחמים היהודים, בייחוד בצבאות מזרח אירופה, עם שרידי המחנות והגטאות.

בין הגורמים לתהליך הזה אפשר למנות את המידע הרב שהלך ונחשף על ממדי הרצח שבוצע בעם היהודי, ואת התעוררות ההכרה ההיסטורית האינדיבידואלית של

29. ראה תיקי בקשות לקבלת 'אות הלוחם', ארכיון 'יד ושם'.

30. אין באמירה זו לבטל את העובדה שללוחם היהודי היו בעיות מיוחדות, כגון בזמן שנפל בשבי הגרמנים. הגרמנים הבחינו פעמים רבות בין החיילים היהודים לחיילים לא-יהודים. פירוט בנושא זה ראה: ד' לוין, 'גילויים של "לחימה יהודית" במלחמת העולם השנייה', בתוך: 'גוסמן (עורך), תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה: הרצאות בכינוס הבין-לאומי התשיעי של חוקרי השואה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 345-355.

31. 'ארד, 'הלחימה היהודית בימי הכיבוש הנאצי - צורותיה ובעיותיה', בתוך: 'גוסמן וליוויה רוטקירכן (עורכים), שואת יהודי אירופה, ירושלים תשל"ג, עמ' 378-381.

יהודים רבים, ובהם לוחמים, באופי שליחותם של הניצולים, או בלשונו של אבא קובנר, 'צוואתם של אחרונים'. זאת ועוד, רבים מן הלוחמים היהודים היו עצמם שרידים אחרונים של משפחות ענפות; לא היו להם לא בית ולא משפחה לשוב אליהם, ובמידה רבה גם לא מולדת.

השכול, ההלם, הבדידות היו נחלת הכלל היהודי כולו.

אבל ההבחנות בארץ בשנות ה-50 וה-60 היו הרבה פחות מעודנות, הרבה פחות מורכבות. על הנושא הזה, כלומר על ההכרה המוסרית בלחימתם של הניצולים ובמעמדו שלו, ניהל כנראה ארגון נכי המלחמה בנאצים את רוב מאבקיו הציבוריים בעת ההיא.

וכך מתאר אברהם כהן את תפיסתו של הארגון בעניין הזה:

היתה זו תקופה שבתודעת הציבור שלטה הדעה היהודי אירופה לא לחמו, וכשמטבע הלשון 'הליכה כצאן לטבח' היתה נחלת כולם ובפי כל אלה שלא היו שם. המטרה החשובה מכל המשימות היתה להחזיר ללב ולתודעת נכה המלחמה, החייל והפרטיון שנפצעו בקרבות, שהוא למעשה היה החלוץ במלחמה להקמת המדינה היהודית, שהוא הגן על העם היהודי בלנינגרד ובסטלינגרד, ביערות ובגטאות, בשדות קורסק ועל הדניפר – וגם שם הונחו היסודות למדינת ישראל. הוא חתם שם בדמו על מגילת היסוד של המדינה הזאת, שעל אדמתה בא לחיות. היתה זו משימה לא קלה כלל. הלוחמים היו על סף יאוש. המציאות בארץ, כשרבים מהוותיקים הביטו על העולים – בפיהם 'המעפילים' – כעל יצורים ממדרגה שנייה וכעל 'ילידים' במונח הבריטי. כל זה גרם לרפיון ידיים ולזניחת המורל עד כדי כך שבאמת ובתמים התחלנו להרגיש את עצמנו נחותים לעומת תושבי המדינה הוותיקים, מבלי כבר לדבר על נכי מלחמת השחרור. נחוץ היה מכשיר הסברה ותעמולה, אמצעי שכנוע עצמי, שיחדור לתודעת הנכה, שירים ויטלטל אותו חזק חזק שאין הוא נחות, שהישגיו למען המדינה הם לא פחותים מאלה של תושבי הארץ. שהנכים משם לחמו למען המדינה והעם ועליהם להיות גאים בלחימתם ולשאת בגאון את נכותם מבלי להתבייש בה. הם לא קליקערס אלא נכי מלחמה.³²

לנכי המלחמה בנאצים היה עוד קושי. בומן המלחמה היו רובם חיילים בצבאות מזרח אירופה, ולא עוד אלא שבתהליך התגבשותם הצטרפו לתנועת הפ"ח³³ שזוהתה

32. ראיון עם אברהם כהן (לעיל, הערה 28). הדברים אמנם נאמרים ממרחק של כחמישים שנה, אבל מן התייעור שמקצתו הובא במאמר הזה עולה שאיתן תחושות שררו גם בשנות ה-50, ואלה היו גם אז תוכני המאבק של הארגון ושל יצחק זנדמן, האיש שעמד בראשו שנים רבות.

33. ארגון פרטיונים חיילים חלוצים, שגרעינו פרטיונים חלוצים (פ"ח) הוקם בפולין בראשית 1945, היה ארגון לא מפלגתי ולא תנועתי. הוא הושתת על מצע ציוני רחב, אם כי נראה שהשפעה הדומיננטית בו היתה של חברי 'דרור' והשומר-הצעיר. בראשו עמדו יצחק

עם השומר־הצעיר. בעיני שלטון מפא"י נחשדו הללו כמעט מיד בנטייה קיצונית שמאלה. באתר הדיונים הראשונים בכנסת על זכויותיהם של נכי המלחמה אמר ישראל גוריון, איש משרד הביטחון:

במשך הזמן צצו בכל מיני מקומות ארגוני נכים, דחינו אותם ולא שיתפנו אתם פעולה ... היתה הפגנה של נכים פרטיונים ונכי מלחמת העולם הקודמת ... הודענו להם שאנו מטפלים רק בנכי צבא הגנה לישראל ... אין כל ספק שההפגנה הזו היתה למטרות פוליטיות, ואורגנה על־ידי קומוניסטים. הם לא הביאו לנו שום הוכחות על טענותיהם ...³⁴

ובלשונו של אברהם כהן: 'שמו לנו את החותם כאילו אנו נציגי רוסיה והקומוניסטים'.

עוד שתי דוגמאות חשובות מן הבחינה ההיסטורית מלמדות על דירוגם הנמוך של הלוחמים היהודים בהייררכיית היוקרה הישראלית. האחת היא המאבק העיקש שנוהל נגד אופני ההנצחה של הגבורה ב'יד־ושם' בראשית דרכו של המוסד הזה, והאחרת היא המאבק שהתנהל בשנות ה־60 על הענקת אות הלוחם בנאצים. מראשית ימיו היה מוסד 'יד־ושם' נתון בלחצים קשים וסותרים מצד קבוצות שונות. הצורך להגדיר את תפקידו ומשימותיו היה הגורם הראשי למצב הזה,³⁵ כפי שכתב עמוס אילון:

האם עליו [על 'יד־ושם'] להיות בראש וראשונה מונומנט? או מוסד מדעי? אם בשורתו ברורה כלי־כך כפי שטענו אחרים, אולי אין הוא דרוש כלל? אם הוא דרוש אולי אין בשורתו ברורה כלי־כך? אחרים שאלו אם 'יד־ושם' צריך באמת לצייר תמונה כה קודרת. כיצד אפשר לשמור על כבוד האדם אם כזאת היא בשורתו? ... שאלות אלה מעולם לא נפתרו באמת.³⁶

לסבך הציפיות הללו נשתרבו גם המאבק על מקומה של הלחימה בהקשר הגבורה הישראלית. בשעה שהביא בפני הכנסת את הצעת 'חוק זכרון השואה והגבורה - יד־ושם' הזכיר שר החינוך בן־ציון דינור בדבריו את החיילים והפרטיונים, ואמר בין השאר:

צוקרמן ושלום חולבסקי. ב־1945 שם הארגון דגש מיוחד על גיוס חיילים משוחררים. פרטים נוספים ראה: ש' חולבסקי, 'פרטיונים ולוחמי גטאות - גורם פעיל בקרב שארית הפליטה', בתוך: י' גוטמן ועדינה דרכסלר (עורכים): שארית הפליטה 1944-1948: השיקים והמאבק הפוליטי, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השישי של חוקרי השואה, ירושלים תשנ"א, 223-231.

34. ועדת העבודה של הכנסת הראשונה, מושב ראשון, 31.5.1949, א"מ כ-24.

35. 'חוק זכרון השואה והגבורה - יד־ושם', דברי הכנסת, 14, מושב שני של הכנסת השניה, ישיבה רצ"ו, 19.8.1953, עמ' 2402-2409.

36. ע' אילון, הישראלים, תל־אביב 1972, עמ' 209.

הם נסכו מרוחם ומאיתנותם על הדור של מבחר בנינו, שנתנו את נפשם ועמדו ונלחמו על עצמאותנו, ארצנו וחיינו כאן. פרשת גבורת ישראל אחת היא. ... חוק זה הוא חוק זכרון השואה והגבורה. הוא מצווה להקים יד ושם לגבורתם ועוז רוחם של היהודים שנלחמו במערכות הקרבות בצוררינו: לחיילים, לפארטיזאנים ולמורדי הגיטאות.³⁷

פרשת הנצחת הלהימה לא היתה פשוטה. על כמה מקשייה עמד אברהם אינגבר, מראשי ארגון נכי המלחמה, בנאומו באספה לזכר השואה והגבורה ב'יד-ושם' ב-1958:

אם נשאל ילד או ילדה: כמה יהודים ניספו בשואה הם יגידו 6 מליון, אבל אם נשאל כמה יהודים נלחמו בנאצים, מסופקגי אם אחד ממאה יוכל לענות על כך. לא אחת נשאלים ניצולי שואה – למה לא מרדתם? למה לא לחמתם? למה לא התקוממתם? ובאמת, כשמדברים על הנצחת השואה מעט מאד ידוע על מלחמתם של לוחמים יהודים בצבאות הברית, ולחמתם בתקופת מלחמת העולם השנייה מוזכרת בחטף. כאשר מדברים על שואה, מיד עולות בראשינו תמונות של יהודים מרושלים, עוזבים, בגיטו, ילדה יתומה מבקשת לחם בגיטו, יהודי המחנות, יהודים בדרכם האחרונה להשמדה. תמונות מעוררות רחמים של עמידה עלובה בשער עם עיניים כבויות. במחקרים היסטוריים נאמר כי היו מליון וחצי לוחמים יהודים בצבאות הברית ואחרים, אך ידוע מעט על סיב לחימתם ועל הויקה היהודית בה. חיילים יהודים לחמו בצבאות הברית והיוו חלק אינטגרלי של הצבא, בו הם שירתו בלי סימני היכר מיוחדים כיהודים, הלוחם היהודי הפך למושג אבסטרקטי שקשה להבינו ולתארו [ההדגשה שלי, ח"י]. מצד אחד מצביעים עליו בספק כעל לוחם רוסי, אמריקאי, צרפתי או אנגלי, אך מצד שני מתקשים להגדירו כיהודי. גרמה לכך לא רק העובדה שהחיילים היהודים לחמו במדים ותחת דגלים של אותו עם, אשר בצבאו שירתו, אלא גם העובדה שעם שחרורם מהצבא או מבית החולים לא נתקבלו ע"י עמם וכאשר קמה מדינת ישראל הם כבר היו אזרחים ולא נמצא קשר בין תרומתם למדינת ישראל.³⁸

המאבק על אות הלוחם בנאצים היה ממוקד יותר, אך בכיסו עמדו אותם העקרונות. באמצע שנות ה-60 התנהלו ב'יד-ושם', בממשלה ובמשרד הביטחון דיונים על הענקת אות הלוחם בנאצים. עיקר הוויכוח נסב על השאלה מי יהיה נותן האות, מוסד 'יד-ושם' או משרד הביטחון. ארגון נכי המלחמה בנאצים היה נחוש בדעתו שמשרד הביטחון יהיה נותן האות, ונימוקיו היו ברורים לחלוטין, כפי שהסביר יצחק זנדמן, יושב-ראש ארגון נכי המלחמה, בלא כחל ושרק:

37. דברי ב"צ דינור, דברי הכנסת, 14, ישיבה רכ"ז, 12.5.1953, עמ' 1311-1312.

38. קול נכי המלחמה, 24 (יולי 1958), עמ' 2.

אם יטפל יד ושם בזה, אופיו של האות יהיה אזרחי ואילו אם משרד הבטחון יתן את האות הרי זהו אות של פעילות צבאית כלומר לחימה ... אני רואה בזה אבן בוחנת אם רואים במדינה את הלחימה היהודית במלחמת העולם השנייה כלחימה יהודית או שרואים בזה משהו שזה לא אותו דבר כמו הגנה או לחימה אחרת בארץ [ההדגשה שלי, ח"י].³⁹

רק בשלהי 1965, בזכות התערבותו של ישראל עמיד, או ראש אכ"א במטכ"ל, קבע אשכול ששר הביטחון ימנה את ועדת האותות, ראש אכ"א יהיה יושב-ראש הוועדה ומשרד הביטחון הוא שיעניק את האות. כמעט עשרים שנה אחרי קום המדינה, ב-8.5.1967, נוצר הקשר עם משרד הביטחון וכך ניתנה ההכרה ההיסטורית והציבורית לכלל הלוחמים בנאצים, שכן זכאים לקבל את האות חיילים, פרטיזנים ולוחמי גטאות.

חודש אחד לאחר מכן פרצה מלחמת ששת הימים, ויש בכך מידה של אירוניה. בעטייה של מלחמה זו ניתקו מדינות מזרח אירופה את קשריהן הדיפלומטיים עם מדינת ישראל. לאות מתאה על כך החזירו יותר מאלף לוחמים את האותות שקיבלו מצבאות מזרח אירופה, ומכאן ואילך היו לבעלי האות הישראלי בלבד.

ראוי לציין שסוף שנות ה-60 כבר היו השנים שלאחר משפט אייכמן. החברה הישראלית עברה תהפוכות גדולות ביחסה אל השואה, וראייתה את חברת הניצולים נעשתה פרטנית והטרוגנית ופלורליסטית יותר. אבל במשך שנות ה-50 ובמרבית שנות ה-60 היתה ללוחמים בעיה ציבורית קשה ביותר. מן הבחינה המושגית התקשו בשנים הללו למקם את הלוחמים בהקשר היסטורי כלשהו. כפי שכבר נאמר, לא היה אפשר להכלילם בהקשר הגבורה, שהיה ישראלי מאוד ואולי גם יהודי מאוד ומקומי מאוד. אבל גם בהקשר השואה עדיין לא נכללו.

בשלהי 1953 פנו חברי ארגון נכי המלחמה בנאצים לקק"ל בבקשה לטעת יער על שם חללי מלחמת העולם השנייה. התשובה שקיבלו היתה חד-משמעית: 'קיבלנו את מכתבכם הכולל הצעה לנטוע יער על שם חללי מלחמת העולם השנייה במסגרת יער הקדושים. יער הקדושים מיועד רק לזכר חללי השואה, ואין מקום לנטוע במסגרת זו יער לזכר החיילים שנפלו בחזיתות' [ההדגשה שלי, ח"י].⁴⁰

כבר בדיוני המועצה הראשונה של 'יד-ושם' התמרמר חיים לזר על הנקודה הכאובה הזאת:

אנחנו מדברים על השואה, על 6 מליונים, מקימים גלי עד, אוספים תעודות, הכל בי-99 אחוז על השואה, ואילו על הגבורה עוברים כאילו כלאחר יד. והנה

39. דברי יצחק זנדמן, פרוטוקול הוועידה העשירית של ארגון נכי המלחמה בנאצים 1964, ארכיון הארגון.

40. תיק ראשית הארגון, 19.10.1953, ארכיון הארגון, תיק מס' 282 ג-1272/6.

ראו: כל אומות העולם מתהלכות בראש חוצות וכל אחת מכריזה על מספר חלליה במלחמת העולם השנייה, ואנחנו מתהלכים עם קלוננו, עם 6 מליון טבוחים, האם יודע משהו מאתנו, בעם היהודי והלא יהודי, כמה חיילים, לוחמים יהודיים לחמו במלחמת העולם השנייה? האם יחד עם 6 המליונים הטבוחים לא מן הראוי לציין את מספר החיילים היהודיים שלחמו בצבאות שונים, שנפלו בקרבות נגד הנאצים?⁴¹

בעיקרו של דבר אפשר לומר שקבוצת הלוחמים בתוך ציבור הניצולים בישראל ראתה את עצמה, שלא כלוחמים בארצות אירופה האחרות, כקבוצה השרויה מתוך לכל הקשר היסטורי מרכזי שיעניק לה תחושת שייכות.

בכואנו לדון שוב במושגים 'שואה' ו'גבורה' אפשר לחלק את קבוצת הניצולים לשלוש. קבוצה אחת של ניצולים שיצאו בעור שיניהם מן השואה – ממחנות הריכוז, מן הגטאות וממקומות מחבוא. החברה בישראל ראתה את הקבוצה הזאת בהקשר של השואה. הקבוצה השנייה היא אותה קבוצה קטנה ביחס של לוחמי הגטאות ולוחמים שהתארגנו כמחתרת לוחמת בתוך הגטאות אף אם לא מרדו בפועל. את אנשי הקבוצה הזאת ראו בארץ בהקשר של הגבורה. ואילו השלישית, קבוצת לוחמי מלחמת העולם השנייה בצבאות בעלות-הברית, היתה כאמור מחוץ לכל הקשר היסטורי בחברה הישראלית, כי הקשר הלחימה היה 'תפוס' בידי לוחמי מערכות ישראל שגויסו על-פי פקודות מוסדות היישוב ואחר-כך מוסדות המדינה.

בחלוף השנים, עם התבססותה של תפיסה רחבה של השואה, הכוללת גם את סוגי העמידה היהודית האחרים בימי מלחמת העולם השנייה, נכללו כל קבוצות הניצולים בהקשר ההיסטורי הזה.⁴²

דומה שעדיין לא נאמרה המילה האחרונה בנושא השפעתם של ניצולי השואה על החברה הישראלית. השפעה זו קיבלה תאוצה בשלושת העשורים האחרונים, אבל ניכרה כבר בראשית דרכם בארץ בשנות ה-50 גם בהתארגנותם, גם במושגים שטבעו וגם במאבקם על עיצוב הזיכרון הקיבוצי. אירוני הדבר שדווקא ארגון חיילים ופרטיונים נכי המלחמה בנאצים הוא ארגון הניצולים הגדול ביותר הפועל כיום בארץ.

41. חיים לזר בכינוס הראשון של מועצת 'יד ושם', 19.4.1956. ראה: ידיעות יד ושם, 10-11 (11.8.1956), עמ' 9-10.

42. מבחינת הזכויות החומריות נשמר גם כיום הפער בין נכי מלחמת העולם ובין נכי צה"ל לטובתם של נכי צה"ל, וזה בהקשר הישראלי הרחב ולא בהקשרה של השואה.